Справување со екстремизмот во образовна средина во Западен Балкан

Автори се **Зорица Михаиловиќ** и **Елвира Хаџибеговиќ**,
Членови на експертскиот тим на РАН на Западен Балкан

Radicalisation Awareness Network
RAN Practitioners

Справување со екстремизмот во образовна средина во Западен Балкан

ПРАВНО ИЗВЕСТУВАЊЕ

Овој документ е подготвен за Европската комисија, но ги одразува само гледиштата на авторите, а Европската комисија не е одговорна за какви било последици што произлегуваат од повторната употреба на оваа публикација. Повеќе информации за Европската Унија се достапни на интернет (http://www.europa.eu).

Луксембург: Канцеларија за публикации на Европската Унија, 2023 година

© Европска Унија, 2023 година

Политиката за повторна употреба на документите на Европската комисија се спроведува со Одлуката на Комисијата 2011/833/ЕУ од 12 декември 2011 година за повторна употреба на документите на Комисијата (Сл. весник Л 330, 14.12.2011 г., стр. 39). Освен ако е поинаку наведено, повторната употреба на овој документ е овластена според лиценцата Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/). Ова значи дека е дозволена повторна употреба под услов да се даде соодветно признание и да се наведат какви било промени.

За каква било употреба или репродукција на елементи кои не се во сопственост на Европската Унија, можеби ќе треба да се побара дозвола директно од соодветните носители на правата.

Вовед & контекст

Западен Балкан е регион што сè уште е погоден од последиците од неодамнешните конфликти и растечкиот етно-националистички екстремизам. На младите луѓе често им недостасува знаење за „другите“ религии и етно-национални групи во нивните заедници, што обезбедува плодна почва за нетолеранција и непријателство меѓу припадниците на различни националности или религии. Понатаму, лошите социо-економски услови, високата невработеност и нискиот животен стандард се исто така карактеристики на Западен Балкан. Како надополнување на сето тоа, влијанието на пандемијата COVID-19 создаде околности што ги направија младите луѓе поподложни на радикализација, како што се ширење на теории на заговор и дезинформации и социјална изолација.[1] Ова се некои од најголемите предизвици со кои се соочуваат училишниот персонал и младите луѓе од Западен Балкан, кои можат да придонесат младите да прифатат некои од радикалните и екстремистичките наративи и пораки со кои се среќаваат и на интернет и вон него. Дополнително, допрва треба да се развијат доволно институционални капацитети во образовниот сектор кои би го спречиле насилниот екстремизам во образовниот сектор, а исто така и сеопфатна стратегија за справување со овој проблем. Практичарите од областа на образованието во регионот на Западен Балкан имаат потреба од поддршка и насоки за подобро да ја препознаат својата улога и да се справат со екстремизмот во училиштето.

Затоа, целите на овој труд се:

- да укаже на улогата на образовниот систем и училиштата во справувањето со радикализацијата и насилниот екстремизам;
- да обезбеди општи насоки и практични совети за справување со учениците кои се изложени на екстремистички идеологии во училишна средина;
- да обезбеди општи насоки и практични совети за справување со чувствителните теми поврзани со насилниот екстремизам во училницата;
- да ги претстави постојните модели за подобрување на критичкото размислување и поттикнување на позитивен дијалог меѓу наставниците и учениците, фокусирајќи се на чувствителни теми во врска со насилниот екстремизам во регионот.

Целната публика на овој труд се состои од наставници и образовни професионалци кои работат во училиштата (со фокус на средното ниво) во Западен Балкан.

На почетокот на трудот ќе ја претставиме улогата на образовниот систем и училиштата во препознавање, спречување и справување со насилниот екстремизам. Кои се клучните знаења и информации што им се потребни на наставниците за да се уверат дека се добро подготвени за справување со овие теми? Потоа ќе разговараме за тоа како наставниците можат да одговорат на екстремистичките наративи и провокации во училницата и како да се справат со различни чувствителни и спорни теми поврзани со насилниот екстремизам. Ќе претставиме различни типови на екстремистички идеологии и различни видови одговори и педагошки пристапи кои наставниците можат да им ги дадат на учениците со цел да ја зајакнат свеста и да градат отпорност кон радикализацијата. Ќе се разговара и за ефектот на пандемијата COVID-19 и социјалните медиуми врз радикализацијата на младите. Ќе бидат дадени препораки и предлози за активности кои можат да се спроведат на ниво на цело училиште, бидејќи

[1] Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2021). Наративи за COVID-19 што се поларизираат.

С/СНЕ не е единствена одговорност на поединечни наставници. Во вториот дел од трудот ќе презентираме примери на постојни пристапи/методи кои поттикнуваат критичко размислување и конструктивна комуникација како од Европската Унија така и од Западен Балкан. Ова може да послужи како основа за понатамошно едуцирање на наставниците од Западен Балкан и подобрување на нивните вештини.

Улогата на училиштата во справувањето со насилниот екстремизам

Училиштата се клучни институции за зајакнување на отпорноста и спречување на младите луѓе да се привлечат кон радикални идеологии и организации, бидејќи наставниците често се меѓу првите кои забележуваат потенцијални промени во однесувањето што може да укажуваат на знаци на радикализација. Ова ги прави наставниците важни соговорници за засегнатите (т.е. самите поединци, нивните роднини и пријатели).

Освен тоа, наставниците се обучени едукатори и тие се способни да обезбедат безбеден простор кој може да го поттикне граѓанството, критичкото размислување и градењето идентитет. Ова е најдобрата одбранбена линија против екстремистичките тенденции кои го загрозуваат владеењето на правото и основните права во Европа.[2]

Кога станува збор за справување со насилниот екстремизам во училишната средина во регионот на Западен Балкан, сè уште недостасуваат сеопфатни стратегии, што значи дека справувањето со оваа тема е прашање на индивидуална одговорност на наставникот.

Кои клучни знаења и информации им се потребни на наставниците?

Иако се споменуваат различни начини на кои владите можат да ги поддржат училиштата и наставниците во спречувањето и спротивставувањето на насилниот екстремизам (С/СНЕ), документот на РАН од 2019 година призна дека училиштата треба да инвестираат во обука за целиот наставен кадар за да бидат опремени да ги детектираат знаците на радикализација и ефикасно да интервенираат.[3]

Овој пристап С/СНЕ бара од наставниците да учат за контроверзните прашања, религиозните и другите аспекти на различноста, човековите права, тековното законодавство за борба против тероризмот и политиките за заштита на училиштата. Тие треба да знаат како да ги идентификуваат проблемите и како тие се поврзани со различни возрасни групи и различни видови на екстремизам.[4]

За зајакнување на улогата на наставникот во С/СНЕ, се препорачува наставниците да ги имаат следните информации и знаења:

---

[2] Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2016). *Улогата на образованието во спречувањето на радикализацијата.*
[3] Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2019). Едукација и превенција од радикализација: Различни начини на кои владите можат да ги поддржат училиштата и наставниците во спречувањето/спротивставувањето на насилниот екстремизам.
[4] Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација/Едукација. (2017). *Водич за програми за обука. „Ефективни и самоуверени наставници и останатиот училиштен персонал".*

- Информации за феноменот на насилен екстремизам и радикализација
- Знаења за процесите на радикализација и индикаторите за радикализација
- Разбирање на различни причини за насилен екстремизам и заштитни фактори
- Информации за клучните мобилизатори/регрутери на национално, регионално и глобално ниво
- Знаење за (националното) законодавство и училишните политики и процедури кои се однесуваат на заштита од насилство и дискриминација
- Препознавање на училишните ресурси кога станува збор за превентивно делување.

Дел 1: Општи упатства

Овој дел ги презентира општите упатства за наставниците за тоа како да се справат со различни контроверзни теми поврзани со насилниот екстремизам и како да одговорат на екстремистичките наративи и провокации во училницата, вклучително и разгледување на влијанието на социјалните медиуми и пандемијата COVID-19 врз екстремистичките наративи.

Справување со различни теми поврзани со екстремизмот

Наставниците често се соочуваат со предизвик да најдат веродостојни информации и да заземат став кога се разгледуваат контроверзни прашања[5] во училницата, вклучително и во врска со радикализацијата и насилниот екстремизам. [6] Ова може да биде или како одговор на спонтани прашања на учениците, забелешки и дискусии околу такви теми или кога се предаваат контроверзни теми. На пример, Страдлинг (1984) вели: „Едноставно, не е возможно да се утврдат строги правила за предавање контроверзни теми кои треба да се применуваат во секое време. Наставникот треба да ги земе предвид знаењата, вредностите и искуствата што учениците ги носат со себе во училницата; наставните методи кои преовладуваат на другите часови; климата во училницата и возраста и способноста на учениците“.[7]

Советот на Европа дава голем број практични предлози за предавање на контроверзни прашања. Тие се однесуваат на следново [8]:

- Лична свесност и саморефлексија на наставниците
- Свесност за природата на контроверзните прашања и предизвиците што тие ги поставуваат
- Свесност за составот на класната и училишната средина
- Способност за користење и примена на низа наставни стилови

[5] Советот на Европа ги дефинира овие како „Прашања кои предизвикуваат силни чувства и ги делат заедниците и општеството" (Кер & Хадлстон, 2015 : 13). Тоа можат да бидат долгогодишни прашања како што се секташките поделби и тензии меѓу различни групи или многу неодамнешни прашања како што се радикализација и екстремизам, но и сајбер-малтретирање, меѓу другото.
[6] Кер, Д., и Хадлстон, Т. (изд.) (2015). *Предавање контроверзни прашања.*
[7] Страдлинг, Р., Ноктор, М., Бејнс, Б. (1984). Предавање контроверзни прашања.
[8] Кер, Д., и Хадлстон, Т. (изд.) (2015). *Предавање контроверзни прашања.*

- Создавање соодветна атмосфера во училницата и поддршка на демократската училишна култура
- Запознавање на студентите со рамки и стратегии кои го вклучуваат концептот на демократија, стратегии за вклучување во дискусија и концептуална рамка која ќе им помогне да ги решат конфликтите на ненасилен начин
- Избегнување на улогата на „добро информиран експерт“
- Обучување на учениците да идентификуваат пристрасност
- Способност за ефикасно планирање и управување со дискусија
- Способност за користење и примена на низа специфични наставни техники
- Вклучување на други засегнати страни и наставници

РАН, исто така, препорачува да се разговара за културите, религијата, идеологијата и идентитетот во училницата. Во овие дискусии треба да се цени различноста на учениците, а идентитетите да бидат инклузивни, а не ексклузивни. Кога учениците чувствуваат дека ,,се напаѓа" нивниот идентитет, ова е добра почетна точка за работа со нив. Образовните професионалци во училиштата можат или да се обидат да се справат со разликите или да бараат сличности и да се фокусираат на она што им е заедничко на учениците. Идеологијата за еднаквост треба да биде дел од училишниот етос.[9]

Имајќи го предвид сето горенаведено, може да се заклучи дека е важно наставниците да иницираат разговори за тешки теми во училиштата, како што се идеолошки мотивирано насилство, политички прашања, религиозни и други аспекти на различноста, теории на заговор и слично. Наместо да се однесуваат како експерти во училницата, наставниците треба да обезбедат безбеден простор за учениците да се чувствуваат слободни за критички да ги оспоруваат таквите содржини и сопствените мислења.

Справување со екстремистички идеи и наративи во училницата

Како да се реагира кога ќе се соочиме со мислења, ставови и идеи на ученици кои одобруваат насилни однесувања, односно ученици кои можеби се ранливи на радикализација? Поретко, може да наидеме на ученици чии мислења веќе се во согласност со мислењата на екстремистичките групи.

Доколку наставникот се соочи со вакво однесување, ќе биде предизвик за него да ги идентификува и да ги реши овие прашања на безбеден и отворен начин. Ако не се реагира на вакви изрази, може да се потхрани екстремистичкиот наратив, како и да се загрози безбедноста на учениците.[10]

---

[9] Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација/Едукација. (2017). *Водич за програми за обука. „Ефективни и самоуверени наставници и останатиот училиштен персонал“.*

[9] Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација, Спречи. (2015). *Манифест за образование – Зајакнување на едукаторите и училиштата.*

[10] Ѓориќ, М. (2020). Прирачник за препознавање, превенција и сузбивање на радикализацијата и насилниот екстремизам меѓу учениците - за наставници од основните и средните училишта во Црна Гора

Во ситуација кога ученикот промовира радикални религиозни или идеолошки убедувања меѓу другите ученици и дистрибуира промотивен материјал со екстремистичка и насилна содржина, наставникот треба веднаш да реагира бидејќи постои опасност ученикот не само да се радикализира туку и да има токсично влијание врз неговите соученици. Наставникот треба да разговара со ученикот и да праша како се здобил со овие ставови (или пропаганден материјал), а потоа да ги информира училишните служби, кои пак треба да ги контактираат и да работат со родителите, социјалните служби и, доколку е потребно, со полицијата, т.е. ако содржината на материјалот е загрижувачка, потенцијално штетна или нелегална.[11]

Еден труд на РАН[12] за справување со екстремно десничарскиот екстремизам во училницата истакна дека оваа форма на екстремизам често се занемарува во стратегиите на С/СНЕ. Училиштата мора да обрнат внимание на овој феномен бидејќи само неколку ученици кои изразуваат говор на омраза, поларизирачки пораки и/или екстремистички политички ставови може да ја уништат климата во училиштето. Кога разговараат со овие ученици, наставниците треба да избегнуваат генерализации или претпоставки за нечија перцепирана идеологија бидејќи тоа може да го прекине дијалогот. Ако учениците даваат екстремно десничарски коментари за време на часовите, подобро е да се задржат во училницата дури и кога се чини дека е добро физички да се издвојат таквите ученици од нивните соученици. Нивното казнување не е ништо повеќе од брзо решение што може да ги повлече кон екстремно десничарските групи каде што се чувствуваат прифатени. Важно е да се разбере што се крие зад таквите чувства и мисли. Поставувањето на вистинските прашања ќе поттикне критичко размислување. Игнорирањето на конкретни теми не значи дека учениците нема да разговараат за нив.[13]

За справување со екстремистичките идеологии во училницата, важно е да се развијат вештините на наставникот за конструктивно разрешување конфликти и комуникациски вештини како што е асертивна комуникација. Ова е особено важно во ситуации кога ученикот користи насилство. Во такви околности, важно е учениците да бидат вклучени во дискусијата и да ги разберат причините и процесите на ескалација на конфликтот што доведува до употреба на насилство. По насилството од врсниците или кој било друг општествено неприфатлив настан во училиште, важно е да се искористи можноста и да се вклучат директните учесници во овие настани во внимателно подготвени активности за да им се помогне да ги препознаат и надминат несоодветните реакции во кризни ситуации.[14]

Додека се занимаваме со прашања за насилен екстремизам во училницата, важно е да се поттикне саморефлексија и осмислена акција меѓу наставниците, т.е. да се поттикнат да размислуваат за тоа како нивните лични верувања и вредности влијаат на нивните професионални ставови за контроверзниот материјал и неговиот третман. Наставниците мора да бидат свесни и чувствителни на тоа како нивното лично

---

[11] Исто.
[12] РАН. (2019). *Академија РАН ЕДУ: Екстремно десничарски екстремизам во училницата*.
[13] Кер, Д., и Хадлстон, Т. (изд.) (2015). *Предавање контроверзни прашања.*
[14] Ѓориќ, М. (2020). *Прирачник за препознавање, превенција и сузбивање на радикализацијата и насилниот екстремизам меѓу учениците - за наставници од основните и средните училишта во Црна Гора* [15] Мрежа за подигање на свеста за радикализација, Спречи. (2015). *Манифест за образование – Зајакнување на едукаторите и училиштата.*

искуство во врска со овие теми може да влијае на нивното справување со такви теми во училницата.[15]

Влијанието на социјалните медиуми

Социјалните медиуми обезбедуваат плодна почва за екстремистите да регрутираат нови членови. Наставниците треба да бидат свесни за различните онлајн платформи што ги користат учениците и да ја подобрат нивната свест за потенцијалната опасност, како и да стимулираат отпорност и критичко размислување.

Наставниците треба да бидат добро информирани за интернет заканите кога станува збор за регрутирање млади луѓе за екстремистички групи: како функционира екстремистичката пропаганда на интернет, кои се најчестите пораки што екстремистите ги испраќаат на интернет, како екстремистите регрутираат млади луѓе преку интернет и тие треба да ги презентираат своите наоди на учениците. Доколку немаат доволно знаење од оваа област, можат да поканат експерт за креативно да им објасни на учениците како тие треба да се однесуваат во интернет просторот и да го препознаат влијанието на екстремистичките групи. На овој начин, тие ќе изградат култура на безбедност на однесувањето на интернет меѓу нивните ученици.[16]

Наставниците исто така можат да користат материјал од интернет за да започнат разговор со своите ученици за потребата критички да им пристапат на онлајн содржините - особено на социјалните медиуми.[17] Онлајн димензијата на радикализацијата во Западен Балкан останува малку разбрана.[18] Особено загрижувачко е ширењето на десничарски екстремистички наративи. Ова вклучува ширење говор на омраза и лажни вести, учество во активни онлајн напади врз политички противници („тролање“) и дискусија и размена на екстремистички ставови. Не им е секогаш лесно на практичарите (вклучувајќи ги и наставниците) да добијат увид во она што се случува бидејќи учениците користат кодиран јазик и вокабулар. Анализирањето и разбирањето на екстремно десничарските пораки на интернет е предизвик бидејќи тие можат да се претставаат како шеги за да се маскираат прикриениот говор на омраза или насилните идеи. Младите често користат меми кои може да бидат двосмислени и се препорачува наставниците да ги земат предвид овие и други феномени на интернет. Учениците можеби не се секогаш свесни за пораките зад провокативната содржина што се шири. Ова нуди можности за дискусија, додека анализата на таквите појави може да послужи како дел од градењето на вештини за медиумска писменост.[19]

Пандемијата COVID-19 и екстремистичките наративи

Во моментов се соочуваме со предизвици во врска со спречувањето и сузбивањето на насилниот екстремизам што се појави за време на пандемијата COVID-19. Заради пандемијата се создадоа околности што ги направија младите поподложни на радикализација во форма на ширење дезинформации, теории на заговор, зголемено влијание на социјалните медиуми и социјална изолација на младите.

---

[16] Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2019). *Академија РАН ЕДУ: Екстремно десничарски екстремизам во училницата.*

[17] Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2021). *Наративи за COVID-19 што се поларизираат.*

[18] РАН на Западен Балкан. (2022) *Радикализацијата преку интернет и пристапите за С/СНЕ на Западен Балкан,* Регионален состанок од мали размери, 16 јуни 2022 година. [додај врска].

Еден неодамнешен завршен труд на РАН[20] чија цел е да им помогне на наставниците да зборуваат за поларизирачките наративи во врска со COVID-19, ја препознава важноста на креативниот пристап кон информациите за да можат учениците да ги проценат нивните убедувања и аргументи во врска со COVID-19. Практичарите на РАН изјавија дека за време на дискусиите со учениците, важни се концептите како што се фактите и мислењата, веродостојноста на медиумите и аргументацијата. Се препорачува учениците навистина да размислуваат од каде доаѓаат информациите, да ги преиспитуваат нивните извори и да не веруваат во сѐ на што ќе наидат на социјалните мрежи.

Кога станува збор за теории на заговор, стратегиите за обезличување и дистанцирање може да бидат ефикасни методи на учење. Онаму каде што има особено чувствително прашање, можеби е побезбедно директно да му пристапите. Пример за таква стратегија е да се предава за теории на заговор што постоеле во минатото. На тој начин, учениците ќе бидат помалку емоционално вклучени во заговорот (т.е. обезличени) и поотворени за дискусија, критичко размислување и различни перспективи. Овие стратегии помагаат да се спречат експлозивните теми да излезат од контрола и да им овозможат на учениците да ги остават настрана своите првични предрасуди и претпоставки и да станат поотворени за сложеноста на темата за која разговараат.

Кога се занимаваат со С/СНЕ, наставниците треба да имаат за цел:

1. Да се информира и подигне свеста на учениците за ризиците од екстремизам
2. Да се развие критичкото размислување кај учениците
3. Да се едуцираат младите за демократските вредности, политичката, верската и етничката толеранција
4. Да се обезбеди безбеден простор за дијалог за тешки и контроверзни теми во училницата
5. Да се обезбедат алтернативни наративи за екстремистичката пропаганда и погледи на светот
6. Да се зајакне медиумската писменост на учениците
7. Да се изгради безбедна онлајн култура

Кога се занимаваат со С/СНЕ, училиштата треба да имаат за цел:

1. Да се создаде безбедна и сигурна училишна средина за сите ученици
2. Да се промовира толеранцијата и социјалната вклученост
3. Да се спречи насилство и дискриминација меѓу учениците
4. Да се подигне свеста на вработените за опасностите од насилниот екстремизам
5. Да се изгради капацитет на персоналот за конструктивно решавање на конфликти
6. Да се воспостават партнерства со невладини организации, надворешни експерти и претставници на верските заедници

Дел 2: Постојни пристапи и методи за наставници и училишта во С/СНЕ

Ова поглавје ќе ги прикаже пристапите кои се достапни и релевантни, како и методите што можат да бидат корисни за **образовни практичари кои се стремат кон понатамошно самообразование и подобрување на вештините во областа на С/СНЕ**. Беа избрани практики не само од регионот на Западен Балкан, туку и од ЕУ, имајќи предвид дека сигурно има многу позначајни проекти на теренот кои не можат сите да бидат претставени во овој труд.

Превентивната работа во областа на образованието во врска со насилен екстремизам и радикализација што може да доведе до НЕ или тероризам може да се подели во две категории:

1. Превенција ориентирана кон наставниците/образовните практичари и диференцирање на три типа на дејства/улоги:
    a. Програми за градење капацитети за наставници/образовни практичари:
        i. Обука преку работа за педагошкиот кадар на едно училиште
        ii. Мултисекторска обука со други социјални партнери (социјални работници, здравствени работници, младински работници итн.)
    b. Студиски посети и со образовниот кадар и со релевантните социјални партнери
    c. Ангажирање на наставниците во локален меѓусекторски тим за С/СНЕ

2. Превенцијата насочена кон училиштата/институциите се состои од два вида мерки:
    a. Училиштата кои дејствуваат како центри на заедницата и создаваат посебни простори и работилници
    b. Училиштата кои преземаат водечка улога во С/СНЕ работат во нивната локална заедница

Пред да започнеме со презентирање на избрани инспиративни практики, вреди да се спомене дека првиот чекор во планирањето на каква било интервенција во С/СНЕ во образовната средина треба да биде свесноста за два главни принципи:

- Принципот „Не прави штета“ одговара на прашањето: Дали со мојата интервенција ќе направам повеќе штета отколку добро?

- „Сеопфатниот пристап на целото општество“ одговара на прашањето: Дали ги вклучив сите релевантни партнери во планирањето или спроведувањето на мојата интервенција?

Важно е да се запамети дека во превентивната работа, практичарите не се сами. Наставниците, училишното раководство и практичарите во образованието имаат повеќе сојузници. Некои кои се покажаа како многу достојни во Западен Балкан се практичарите од граѓанското општество. Многу е препорачливо да се користат сите ресурси достапни локално, бидејќи во случајот на граѓанските организации, тие многу често имаат развиено програми за обука за наставници и превентивни активности за ученици кои се лесно достапни или кои можат брзо да поддржат мултисекторски пристапи приспособени на специфично училиште, класа или млад човек. Затоа, важно е да се допре до други практичари на С/СНЕ, како што се ГО кои развиваат структури и пристапи на ова поле.

Практики ориентирани кон наставници и образовни практичари

Обука на наставници преку работа

Во регионот на Западен Балкан, постојат голем број курсеви за обука на наставници за спречување и сузбивање на насилниот екстремизам кои веќе се развиени како дел од професионалниот развој на наставниците на ниво на училиште. Сите тие се тестирани и одобрени од министерствата за образование на Западен Балкан. Сè поголем број акредитирани даватели на обуки во моментов развиваат повеќе содржини, ги тестираат или чекаат за акредитација. Во Црна Гора, на пример, постојат две акредитирани програми за обука за С/СНЕ[21] достапни за сите наставници во училиштата, како и за средношколците и за учениците во стручните училишта. Професионалното усовршување на наставниците, што го бара законот во целиот регион на ЗБ, им овозможува на наставниците да добијат обука за актуелните трендови во образованието, како и за многу општествени трендови како што се насилниот екстремизам, говорот на омраза и сајбер-малтретирањето. Ова се најсовремените материјали прилагодени на ЗБ6. Неодамнешната обука во Црна Гора доведе до креирање на акционен план за С/СНЕ на ниво на училиште[22]. Активностите на ниво на училиште вклучуваа различни активности како што се работилници, обуки на едукатори на врсници, работа со студентски парламенти, посети на ученици меѓу училишта, уметнички перформанси, посети на локални имиграциски центри итн. За заинтересираните наставници и практичари, дополнителни информации за сите акредитирани курсеви и програми за обука на наставници С/СНЕ може да се добијат кога ќе се контактираат релевантните министерства за образование во нивните земји.

Мултисекторска обука со други социјални партнери (социјални и здравствени работници, младински работници).

Во Косово, обуката финансирана од ЕУ „Заедно да го спречиме и да го сузбиеме насилниот екстремизам“[23] беше спроведена во 7 региони од 2020 до 2022 година. Овде, практичарите во образованието се сретнаа со претставници на граѓански

[21] Акредитирани програми за каталог за професионална обука на наставници за 2020 година во Црна Гора https://cso.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=417057&rType=2&file=Katalog%20programa%20stru 20usavrsavanja.docx страна 281 и 285. Последна посета 18.8.2022 г.
[22] Е публикација и статија https://djecacrnegore.me/kole-kao-resurs-za-prevenciju-i-suzbijanje-govora-mrnje-ekstremi
[23] НВО Партнерс Косова центар за управување со конфликти, http://partnerskosova.org/

организации, имами на исламската заедница, деловни луѓе, студенти, младински активисти, други практичари во образованието, пензионирани наставници и општински службеници. Така, пристапот на целото општество стана очигледен и преку заедничко учење.

Наставниците особено го ценеа практичното искуство преку кое научија и практикуваа заедничко планирање во С/СНЕ. Најчесто користен модел за заедничко планирање е моделот на интеракција *училиште-родител-полиција,* елабориран подолу како пример, кој беше тестиран во градот Gjilan/Гњилане во Косово, каде што беше успешно постапено по неколку случаи, идентификувајќи лица изложени на ризик или ранливи на екстремизам, како и олеснување на работата на инволвираните институции и агенции. Во овие случаи, идентификувани и регистрирани случаи на уапсени лица беа третирани од страна на Механизмот за упатување (МУ), пилот проект во општина Гњилане. МУ во општина Гњилане служи за рана идентификација на лицата кои се изложени на ризик или ранливи на радикализам и насилен екстремизам, како и за олеснување на работата на сите институции и агенции кои можат да бидат ангажирани во управувањето со повеќе засегнати страни на поединци изложени на ризик од радикални или насилни екстремистички однесувања.

Во Албанија, наставниците и образовните институции играат клучна улога како дел од мултисекторскиот пристап во заштитата на децата како најранливи членови на нашето општество, како и во превенцијата и ресоцијализацијата на децата повратници од конфликтните зони.[24] Во долгиот процес на рехабилитација кој бара вклучување на повеќе државни институции, заедница и граѓанско општество, верски институции или други општествени структури, се презема пристап кој го вклучува целото општество.

Овој заеднички пристап ги има следните основни димензии:

- Превенција на НЕ во училиштата преку моделот „Училиште како центар на заедницата“ кој се потпира на колаборативниот пристап со повеќе засегнати страни во смисла на инклузивност и споделени одговорности на сите актери, што го прави единствен модел на досегашното функционирање на пристапот на УЦЗ во Албанија. Моделот УЦЗ (воведен за прв пат од Институтот за демократија и медијација - под поддршка на Амбасадата на САД во Албанија) интегрира неколку активности организирани од училиштето, во соработка со други локални актери, како што се институциите на локалната самоуправа и локалните агенции за спроведување на законот. Секоја година училиштата кои се дел од мрежата на УЦЗ во Албанија, прават свој „Годишен план за УЦЗ“ и неговите активности ги координира наставникот-координатор на УЦЗ (како училишна контакт точка за С/СНЕ). Некои од активностите организирани во рамките на овој план се:
- 1- Состаноци за дискусија помеѓу родители, наставници и училишни психолози/социјални работници за улогата на психо-социјалните услуги за учениците и кршење на „табуата“ за односот поединец-психолог.
- 2- Отворени состаноци меѓу учениците, младите во заедницата и здравствените работници за различни здравствени прашања,
- 3- Спортски активности меѓу средношколците и меѓу учениците од различни училишта во заедниците,
- 4- Периодични состаноци помеѓу учениците и локалната полиција.
- 5- Периодични состаноци помеѓу учениците/младите и општините со цел да се зголеми младинскиот ангажман во локалното носење на одлуки.
- Реинтеграција на децата вратени од конфликтните области преку изработка на специјални образовни програми за овие деца во јавните училишта да можат да се интегрираат на образовно ниво врз основа на нивното знаење и да добијат медицински/психосоцијален третман врз основа на проценките/скринингот

[24] Интервју со експерт за С/СНЕ, г-ца Далина Јашари.

извршени за време на фазата за враќање и континуирано следење на нивните социјални вештини или психосоцијално здравје.

Дополнителни програми за наставници и образовни практичари

Исто така, можно е и многу препорачливо за наставниците да се распрашуваат за отворени, тековни повици за програми за градење капацитети, како што се курсевите за обука „Лидери против нетолеранција и насилен екстремизам" (ЛННЕ)[25] за лидери во заедниците што ги води Одделот за транснационални закани на ОБСЕ во регионот. ЛННЕ има за цел да го зајакне разбирањето на учесниците за насилниот екстремизам и да научи методи кои се усогласени со човековите права за да се спречи и да се сузбие истиот. Покрај тоа, курсевите им обезбедуваат на учесниците релевантни вештини за решавање на локалните манифестации на насилен екстремизам и развивање на сопствени идеи за акција, со фокус на превенција, разрешување конфликти, критичко размислување и стратешка комуникација. Исто така, ги зајакнува знаењето и способноста на учесниците да работат со други актери, вклучително и органите за спроведување на законот и други агенции. Понатаму, модулот за е-учење на практичарите на РАН за справување со радикализација и поларизација во училницата обезбедува извор за учење на барање за наставниците, образовниот кадар и социјалните работници од училиштата за да се идентификуваат и да се справат со динамиката на радикализација и поларизација во образовните услови.

Практики насочени кон училиштата

Училиштата и образовните институции во регионот на Западен Балкан играат клучна улога кога станува збор за С/СНЕ, како што беше наведено претходно. Овој дел се фокусира на добри практики каде што не само индивидуалните наставници можат да се вклучат во превентивната работа, туку целото училиште или релевантната институција може да ги поддржи овие напори.

Училиштата како центри на заедницата

Ова е интересен пристап за спречување на НЕ во контекст на образованието во Албанија. Дваесет и две општи средни училишта се вклучени во мултисекторскиот пристап „Училиште како центар на заедницата" (УЦЗ) до април 2022 година, кој се спроведува од 2017 година како дел од тековниот проект на Институтот за демократија и медијација (ИДМ) за создавање отпорни заедници против насилниот екстремизам во Албанија.[26]

Клучните практики на УЦЗ на локално ниво се:

- Формирање и функционирање на Советодавната група на Училишниот центар на заедницата во која ќе бидат вклучени сите засегнати страни на локално ниво - училиште, општина, полиција, совет на родители, ученици, верска заедница.
- Развој на план за активности за УЦЗ врз основа на сеопфатна методологија и блиска координација со засегнатите страни во училиштето (ученици, наставници, родители), заедницата и полицијата. Планот се заснова на интеракција училиште-заедница-полиција за зајакнување на младите и промовирање на нивниот активизам во заедницата.

[25] https://www.osce.org/node/476476
[26] https://shkollaime.org/ и https://idmalbania.org/scc-beyond-school-framework/

- Поддршка на создавање мултифункционални училници во училиштата, опремени со мебел, компјутери и библиотека со многу книги неопходни за учениците, но и за младите и заедницата.
- Вклучување на младите во процесите на донесување одлуки на локално ниво преку учество на состаноците на советот на заедницата, овозможувајќи поголема интеракција на младите со претставниците на локалната власт.

Научените лекции се:
Моделот „Училиште како центар на заедницата“ во земјава покажа дека имплементацијата на овој модел е ограничена и само како одговорност на училиштето, особено одговорност на педагошкиот кадар и учениците каде досега преземените иницијативи во голема мера се базирани на воннаставни проекти од одредени училишни предмети. Искуството покажа дека недостигот од успешна имплементација на моделот „училиште како центар на заедницата“ лежи токму на нивото на вклученост на голем број локални актери. Како такво, „училиштето како центар на заедницата“ не треба да се смета како модел каде единствената одговорност за неговото спроведување е на образовната институција. Во таа насока, овие проекти помогнаа неколку локални актери да се вклучат во активностите на УЦЗ, како што се:
Целните општини беа охрабрени да се вклучат во напорите за С/СНЕ обезбедувајќи им структуриран и координиран пристап кој поттикнува соработка и заемна посветеност. Дополнително, единиците на локалната самоуправа беа охрабрени да воспостават долгогодишни партнерства со различни засегнати страни (особено со локалните агенции за спроведување на законот) за да се задоволат потребите на заедницата.
Полицискиот ангажман во активностите во текот на имплементацијата на проектот е многу важен бидејќи се однесува на некои од предизвиците со кои се соочуваат овие институции на локално ниво, особено поврзани со ниската доверба на граѓаните, ниското знаење и интеракцијата со локалната заедница, особено со младите, родителите и наставниците од целните средни училишта во целните општини.
Локална бизнис заедница - искуството од проектите покажува дека бизнис заедницата е една од најзапоставените. Во овој поглед, моделот УЦЗ придонесува за вклучување на локалната бизнис заедница со цел да се обрне внимание на потребата од стручни вештини кај младите кои одговараат и на потребите на квалификуваните вработени во локалните бизниси.
Младинските заедници во оддалечените општини на Албанија се соочуваат со неколку предизвикувачки прашања како што се недостатокот на можности/инфраструктура за вклучување во спортски и културни активности; дискриминација врз основа на нивното потекло, попреченост, пол или религиозни убедувања; недостаток на модели кои влијаат на нивните животи во општеството; недостаток на ангажман во локалното носење на одлуки; недостаток на соработка и комуникација помеѓу: ученици-наставници, ученици-родители, ученици-психолог/социјални работници во образовните институции. Во позадина на ова, активностите според моделот УЦЗ се фокусираат на зголемување на знаењето, свеста и локалната сопственост на локалните младински заедници во однос на клучните важни прашања поврзани со отпорноста на заедницата, како што се: ангажман на заедницата, волонтеризам, решавање проблеми и емпатија, институционална одговорност, социјални бизниси и користење на локални ресурси итн

Училиштата не само што можат да ја преземат улогата на центар, туку повеќе од тоа, под соодветни услови, тие можат да заземат клучна позиција и да се развиваат како суштински ресурс во спречувањето на говорот на омраза, радикализацијата и екстремизмот. На пример, иницијаторите на слична програма (НВО и Здружение на

педагози) во Црна Гора[27] избраа партиципативен пристап, вклучувајќи ги сите релевантни чинители, вклучително и младите луѓе, во елаборацијата на програмата, која се одвива како горенаведените училишни акциски планови. Ова особено доведе до нова компонента на вмрежување со училишта со различни педагошки пристапи и нивно управување. Ова беше едноставен чекор што многу им помогна на наставниците и на училишното раководство да развијат успешни превентивни програми и ги поддржа во нивните методи за рецензија преку учење од искуствата на едни со други и со тоа промовирајќи подобрувања. Преку овој проект, училиштата имаат развиено акциски планови за С/СНЕ и превенција на говор на омраза со поддршка на ментори. На овој начин, ширум Црна Гора се креираат приспособени, богати со активности и инклузивни училишни акциски планови.
Дизајнот на проектот вклучуваше образование, активности за градење капацитети и вмрежување на различни нивоа: стручен помошен персонал во училиштата (педагози и психолози), наставници и ученици во целните заедници. Обучениот училиштен персонал и наставниците за време на оваа фаза на проектот во комбинација со други училишта и преку менторирани последователни активности дизајнираа и имплементираа различни иницијативи за мали заедници како што се работилници, посети на локални имиграциски центри, посети на ученици меѓу училишта, училишни перформанси. Програмата за обука на наставници е акредитирана и вклучена во обуката за професионални наставници што ќе обезбеди долгорочно влијание.

Примери од други делови на Европа

Освен мноштвото инспиративни практики од ЕУ што може да се најдат во РАН колекцијата, овде се фокусираме на два проекти од Западна Европа кои можат да се инспиративни за практичарите од Западен Балкан во работата со училиштата во сите насоки споменати погоре.

Поконкретно, тоа се методи кои може да ги користат наставниците и училиштата, како што се претпочита во Европа, но и партнерите од граѓанското општество кои би ве ангажирале во активности за поддршка.

Грасрут поттикна мултисекторски пристапи во Белгија

Белгија, земја која се бори со непропорционален број случаи на С/СНЕ на европско ниво - и во однос на населението и во апсолутни бројки - од самиот почеток има децентрализиран пристап кон С/СНЕ, со пилот градови како Антверп, Мехелен и Вилворде кои развиваат сопствени начини за справување со екстремизмот, што речиси автоматски ги доведе до мултисекторски пристап заснован на капацитетите на организациите од различни институции.

На пример, градот Мехелен спроведе интензивни обуки за отпорност за наставници, младински работници и службеници за превенција[28]. На овој начин, секој професионалец би можел да биде обучен да промовира издржливост кај младите луѓе. Сепак, програмата „обучи го обучувачот“ имаше неочекуван позитивен ефект. Навистина, наставниците кои учествуваа на курсот открија дека се чувствуваат поудобно во справувањето со несигурни ситуации понатаму, што спречи непотребни ескалации и овозможи вистинска поддршка за младите во која било фаза на поплаки. Проектот во Мехелен, исто така, има поставено асистенти за настава во училниците. Тоа беа главно младински работници кои беа поблиски до младите отколку другите

[27] https://djecacrnegore.me/data/163/Publikacija-%C5%A0KOLE-KAO-RESURS-ZA-PREVENCIJU-I-SUZBIJANJE-GM-E-i-R.pdf
[28] https://www.sensespraktijkhuis.be/specialist/bram-de-groote/

педагошки практичари. Овој проактивен пристап осигурува дека засегнатото младо лице нема да претрпи дополнителна штета и дека одговорите остануваат пропорционални, особено со оглед на постојаната можност за лажно позитивни упатувања. Од друга страна, младинските работници можат да им помогнат на наставниците да ги разгледаат ситуациите со младите луѓе од различна перспектива. Ова може да биде поддршка, особено во тешки случаи.

Безбедни простори ORPHEUS

„Спречување на радикализацијата, превенција на екстремизмот и зачувување на безбедноста на интернет и вон него“ (ORPHEUS) е конзорциум помеѓу партнери од Франција (Кале), Холандија (Дордрехт) и Англија (Портсмут). Финансиран е од Европскиот фонд за регионален развој (InterReg2Seas). Неговата цел не е само ефективно да се погледне како да се справи со екстремизмот, туку и да се надоврзе на тоа со методи од сите сектори и со сите нивоа на ангажман.

Повеќето професионалци кои работат во областа на C/CHE имаат превентивна функција и не смеат да ги стигматизираат младите со ознаката „НЕ“, туку да ги мотивираат да се реинтегрираат во општеството. Меѓутоа, ORPHEUS претпоставува дека младите може да бидат спречени да го сторат тоа заради поплаки. Затоа, суштината на проектот е да се создадат безбедни простори за младите каде нивните проблеми се решаваат на безбеден и нестигматизирачки начин. Во овој безбеден простор, секој професионалец, без разлика дали е наставник или надворешни лица, може да ги надгради своите постојни педагошки вештини, кои се во согласност со европските стандарди за справување со НЕ споменати во првиот дел од овој ад хок труд.

ORPHEUS им обезбедува на професионалците алатки за подобрување на нивните вештини, справување со контроверзните прашања и опасностите од онлајн активностите. Алатките може да се најдат на веб-сајтот https://www.orpheusproject.eu и вклучуваат вебинари, прирачници и водичи.. Еден од овие водичи се однесува на тоа како алатките може да се користат во различен контекст, земајќи ги предвид културните разлики и разликите во потребите што ги имаат младите.

Завршни забелешки

Педагошките пристапи, практики и интервенции наведени во овој труд можат да ги поддржат наставниците и образовните практичари во решавањето на комплицираните прашања поврзани со насилниот екстремизам во училницата. Иако улогата на наставниците е клучна, најдобри резултати се постигнуваат преку сеопфатен пристап за спречување на насилниот екстремизам на ниво на училиште, вклучувајќи средина за поддршка за сите ученици, промоција на толеранција и социјална инклузија и партнерства на училиште-заедница.

Иако програмите, материјалите и активностите за спречување на насилен екстремизам сè уште не се достапни за сите училишта во Западен Балкан, оваа анализа покажува дека постојат одредени програми и иницијативи кои можат да обезбедат корисни насоки за училишниот персонал. Наставниците и практичарите во образовниот сектор во Западен Балкан имаат можност да стекнат знаења за C/CHE, главно преку проекти водени од граѓански организации кои имаат за цел да го разберат феноменот, да ги разберат двигателите и да развијат превентивни мерки. Во помала мера, може да се извлечат лекции и од сродните програми насочени кон тоа како успешно да се

управува со мултисекторските тимови и како да се обликува улогата на наставникот во овие тимови.

Се препорачува да се воспостави мрежа на практичари за образование и да се промовира хоризонталното споделување на знаење и искуство, активности за учење од врсници и заедница на практичари. Овие предлози можат да помогнат во ширењето на знаењето меѓу практичарите.

Кога се занимаваат со С/СНЕ, наставниците можат да се осврнат на следново:

Постојни пристапи и ресурси од докажани проекти:

1. Надворешна поддршка од ГО, локалната заедница, државниот С/СНЕ координатор
2. Онлајн вебинари, обуки и алатки
3. Градење сојузи со други членови на заедницата и формирање тим
4. Методи кои се надоврзуваат на постојната експертиза на наставниците

Ресурси и алатки од Западна Европа кои, иако не се целосно применливи во контекст на Западен Балкан, даваат корисни сознанија.

Без оглед на избраниот пристап, постојат два водечки принципи кои треба да се земат предвид пред да се користи С/СНЕ:

1. Додека училиштата и нивниот персонал имаат многу значајно влијание врз НЕ, секој С/СНЕ пристап е пристап на целото општество и бара меѓусекторска соработка, која пак го дели товарот.
2. Пред да преземете какви било активности, размислете дали тоа ќе предизвика некаква штета. Целта е да се поддржи и да не се наштети.

Дополнителни текстови

Документарниот филм *„Биди отпорен. Реагирај. Обнови.“* е продуциран на четири јазици: англиски, БиХ-ЦГ-СРБ, албански и македонски. Документарецот нуди лесно достапни идеи за промовирање на отпорност против радикализацијата што е особено корисно за заинтересираните луѓе кои работат во образовни средини. Поставен е и дистрибуиран преку YouTube на овие четири јазици и е достапен на:

- БиХ-ЦГ-СРБ јазик: https://www.youtube.com/watch?v=UKuqsa2rsAA
- Македонски јазик: https://www.youtube.com/watch?v=I7CeWXoG1wA
- Албански јазик: https://www.youtube.com/watch?v=Rj7C4dE_0Vk
- Англиски јазик: https://www.youtube.com/watch?v=lHYQ9N-JXF8&t=464s

Како да спречите ризично однесување кај учениците: Водич за примена на интерактивно учење во работилници, Издавач: Организација за безбедност и соработка во Европа, јануари 2022 година. https://www.osce.org/mission-to-serbia/510515

Позадина и ресурси за проектот ORPHEUS достапни на англиски јазик: https://orpheusproject.webflow.io/

За авторите:

Зорица Михаиловиќ е училиштен психолог во училиштето за туризам и угостителство во Белград, Србија. Таа е член на експертски тим на РАН за Западен Балкан од 2021 година. Таа, исто така, има искуство со поддршка на имплементацијата на Референтната рамка на Советот на Европа за Надлежности за демократска култура (НДК) во училиштата во Србија.

Елвира Хаџибеговиќ е извршен директор на Форум МНЕ, специјалист за комуникација и младински работник со дведецениско искуство во областа на младите и граѓанското општество во Западен Балкан. Таа има диплома за образование со фокус на науката од младинската работа во заедницата. Таа моментално е запишана на Универзитетот во Виена за професионален магистер по социјални иновации и менаџмент. Таа е активен член на Националниот оперативен тим за С/СНЕ во Црна Гора како и член на Тимот за помош и поддршка на С/СНЕ. На ниво на ЕУ-Западен Балкан, таа беше лидер на градењето капацитети за актери на граѓанското општество: „Заедниците на прво место!“ имплементирана во сите шест земји од Западен Балкан.

Библиографија

Кулсает, Р. (2016 година). *Целата радикализација е локална: Генезата и недостатоците на неостварлив концепт.* (труд на Егмонт, 84). Пристап преку http://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2016/05/ep84.pdf?type=pdf.

Ѓориќ, М. (2020). *Прирачник за препознавање, превенција и сузбивање на радикализацијата и насилниот екстремизам меѓу учениците - за наставници од основните и средните училишта во Црна Гора* Подгорица: Национален оперативен тим за С/СНЕ Црна Гора. Пристап преку https://www.gov.me/dokumenta/434b53da-98ec-4077-8a46-e13c77c2a7c2.

Кер, Д., и Хадлстон, Т. (изд.) (2015). *Предавање контроверзни прашања. Пакет за професионален развој за ефективно предавање на контроверзни прашања развиен со учество на Кипар, Ирска, Црна Гора, Шпанија и Обединетото Кралство и со поддршка на Албанија, Австрија, Франција и Шведска*. Стразбур, Франција: Совет на Европа. Пристап преку https://edoc.coe.int/en/humanrights-democratic-citizenship-and-interculturalism/7738-teaching-controversial-issues.html.

Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2021). *Наративи за COVID-19 што се поларизираат.* Пристап преку https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2020-12/ran_paper_covid-19_stories_that_polarise_20201112_en.pdf.

Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2019). *Едукација и превенција од радикализација: Различни начини на кои владите можат да ги поддржат училиштата и наставниците во спречувањето/сузбивањето на насилниот екстремизам.* Пристап преку https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2019-08/ran_edu_different_ways_governments_can_support_schools_teachers_052019_en.pdf.

Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2019). *Состанок на РАН ЕДУ за справување со екстремистичките идеологии инспирирани од религијата во училиштето.* Пристап преку https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2019-12/ran_edu_meeting_dealing_religion-inspired_extremist_ideologies_school_14-15_112019_en.pdf.

Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2019). Осврт на трудот. *Академија РАН ЕДУ: Екстремно десничарски екстремизам во училницата.* Пристап преку https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2019-08/ran_edu_academy_far-right_extremism_in_classroom_berlin_13-14_062019_en.pdf.

Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација/Едукација. (2017). *Водич за програми за обука. „Ефективни и самоуверени наставници и останатиот училиштен персонал“.* Пристап преку https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2020-09/ran_edu_guide_training_programmes_helsinki_01-02_03_2017_en.pdf.

Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација. (2016). *Улогата на образованието во спречувањето на радикализацијата.* Пристап преку https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2020-09/role_education_preventing_radicalisation_12122016_en.pdf.

Мрежа за зголемување на свеста за опасностите од радикализација, Спречи. (2015). *Манифест за образование – Зајакнување на едукаторите и училиштата.* Пристап преку https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-wedo/networks/radicalisation_awareness_network/docs/manifesto-for-education-empowering-educatorsand-schools_en.pdf.

Росанд, Е. и Мантон, Е. (2021). Научени лекции од спречување и сузбивање на насилниот екстремизам во Западен Балкан. RUSI. Пристап преку https://www.gcerf.org/wp- content/uploads/2021/05/rosand_and_manton_newsbrief.pdf.

Организација за безбедност и соработка во Европа. (2019). *Улогата на граѓанското општество во спречување и сузбивање на насилниот екстремизам и радикализација кои водат до тероризам: Водич за Југоисточна Европа. Пристап преку https://www.osce.org/files/f/documents/2/2/400241_1.pdf*

Стивенс, В. и Зикелинк, С. (2020). Да се биде отпорен на радикализација во политиката на CHE: критички преглед, Критички студии за тероризмот, 13:1, 142-165, DOI: 10.1080/17539153.2019.1658415.

Страдлинг, Р., Ноктор, М., Бејнс, Б. (1984). *Предавање контроверзни прашања.* Лондон: Едвард Арнолд.

Ван Левен, А. (2023). Спречување на насилен екстремизам инспирирано од докази во белгискиот град Мехелен: Евалуација и препораки. Во Шахси Јајакумар, изд., *Перспективи за сузбивање на екстремизмот: пренасочување и раздвојување.* И.Б.Таурис, (forthcoming).

ПРОНАОЃАЊЕ ИНФОРМАЦИИ ЗА ЕУ

На интернет

Информациите за Европската Унија на сите официјални јазици на ЕУ се достапни на веб-сајтот на Европа на: https://europa.eu/european-union/index_en

Публикации на ЕУ

Можете да преземете или да нарачате бесплатни или публикации на ЕУ што се плаќаат од: https://op.europa.eu/en/publications. Може да се добијат повеќе примероци од бесплатни публикации ако се јавите во Europe Direct или вашиот локален информативен центар (видете https://europa.eu/european-union/contact_en).

Законот на ЕУ и сродни документи

For access to legal information from the EU, including all EU law since 1952 in all the official language versions, go to http://eur-lex.europa.eu

Отворени податоци од ЕУ

Порталот за отворени податоци на ЕУ (http://data.europa.eu/euodp/en) обезбедува пристап до датасетови од ЕУ. Податоците може да се преземат и повторно да се користат бесплатно, за комерцијални и за некомерцијални цели.

Radicalisation Awareness Network

RAN

Practitioners

Publications Office
of the European Union